

ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОТИЛЕЖНОГО ПОЛЮСА ТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено теоретичне обґрунтування основних параметрів структури авторитарної особистості як протилежної толерантній та емпіричне дослідження їх прояву в студентській молоді. Основною ознакою цієї особистості є тяжіння до антидемократичної пропаганди.

Ключові слова: авторитарна особистість, толерантність, етнічно толерантна особистість.

Кыхтюк О. В. Исследование авторитарной структуры личности как противоположного полюса толерантной личности. В статье отражено теоретическое обоснование основных параметров структуры авторитарной личности как противоположной толерантной и эмпирическое исследование их проявления у студенческой молодёжи. Основным признаком этой личности является тяготение к антидемократической пропаганде.

Ключевые слова: авторитарная личность, толерантность, этнически толерантная личность.

Kykhtyuk O. V. Research of Authoritarian Structure of Personality as Opposite Tolerant Personality. In the article is reflected the theoretical ground of main parameters the structure of authoritarian personality as opposite to tolerant and empiric research of their display for student young people. The basic sign of this personality is a gravitation to antidemocratic propaganda.

Key words: authoritarian personality, tolerance, ethnically tolerant personality.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення толерантності як важливої особистісної риси приводить до того, що в загальнопсихологічних дослідженнях толерантність посідає вагоме місце в персоналістичних теоріях і психології особистості загалом.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідження феномену толерантності як комплексу особистісних цінностей у психології започатковано в працях Т. Адорно, Е. Фрома, пізніше – Г. Олпорта [1; 3–8]. У науковій розвідці Т. Адорно “Дослідження авторитарної особистості” розвивається концепція синдрому авторитарного типу особистості. Згідно з нею людина, яка має упередження до будь-якої меншості в суспільстві, схильна до інших упереджень, забобонів, проявів інтолерантності до іноземців загалом. Така особистість вияв-

лятиме нетерпиме (інтолерантне) ставлення до “чужих” – не членів своєї групи [1].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На думку Т. Адорно та його колег, основними ознаками авторитарної особистості є консерватизм (надзвичайна схильність до цінностей середнього класу); підкорення авторитетам (потреба в сильному лідері, некритичне й сліпе намагання підкорятись авторитетам: батькам, старшим, вождям; низькопоклонництво перед державною владою); авторитарна агресія (схильність до осудження, відторгнення та покарання людей, які не поважають традиційні цінності, необхідність знайти зовнішній об’єкт для розрядки подавлених агресивних імпульсів у “Ми-групі”); антиінтрацепція (страх прояву власних справжніх почуттів і втрати самоконтролю, неприязнь до різного виду суб’єктивного творчого начала, знецінення людини й надання великого значення об’єктивній дійсності, реальності); упередженість, забобонність, стереотипність (віра в містичне призначення долі, перенесення відповідальності на зовнішні сили); комплекс влади (схильність поділяти конвенційні цінності, мислити в категоріях “сильний–слабкий”, “керівник–підлеглий”; ідентифікація себе з образами, які втілюють владу; перебільшення значущості твердості характеру та сили); деструктивність і цинізм (природна оцінка ворожості в ставленні до “чужих”); проективність (переконаність у тому, що світ жорстокий, небезпечний; проекція несвідомих, інстинктивних імпульсів на зовнішній світ); перебільшена заклопотаність сексуальним життям (своїм та чужим, надмірне зацікавлення сексуальними “випадками”, подіями) [1, 121].

Отже, у теорії Т. Адорно сприятливим ґрунтом для формування авторитарної особистості є нетерпимість й інтолерантність до інших. Відповідно, ознаки авторитарної особистості є на протилежному полюсі до тих, якими володіє толерантна особистість.

Е. Фром у книзі “Втеча від свободи” розвинув концепцію Т. Адорно про авторитарну особистість. Він намагався пояснити виникнення нацистського руху в Німеччині через переважання людей із властивостями характеру авторитарної особистості. На думку Е. Фрома, їм властиві протилежні види ставлення до керівництва й підлеглих. Відповідно, до тих, хто є вищим за статусом, авторитарна особистість виявляє ставлення підлабузництва чи “прислужування”, а до тих, хто є нижчим, – у формі зверхньої поведінки [7].

Аналізуючи авторитарну особистість у контексті соціуму, Е. Фром уважав, що вона з тривогою реагує на демократичні принципи та проповідує “втечу від свободи”. Натомість така особистість суцільно тяжіє до авторитарних систем, у межах яких вона відчувається затишніше й комфортніше, інакше кажучи, – безпечніше. У своїй праці Е. Фром указав три можливі для людини шляхи “втечі від свободи”. Протягом реалізації кожного з них, з одного боку, утрачається чи придушується індивідуальність особистості, а з іншого – долається почуття самотності. Розглянемо ці шляхи докладніше.

Перший шлях – авторитаризм, який повною мірою притаманний авторитарній особистості. Унаслідок втрати індивідуальності з’являється бажання підкорятись іншим або експлуатувати їх. Другий шлях – деструктивний – передбачає переборення власної неповноцінності через приниження, підкорення або знищення інших. Третій шлях – конформність автомата. Він передбачає підлаштування та підкорення особистості нормам, які існують у суспільстві й регулюють її поведінку. В останньому випадку особистість придушує своє “я” та стає такою, як усі інші.

Е. Фром підкреслював, що в сучасному суспільстві втрата й подолання власної індивідуальності стає нормою, відтак створюється внутрішній конфлікт. Вирішення цієї суперечності він убачає в позитивній свободі, що є подібною за своєю суттю до розуміння толерантності. Подолання конфлікту між свободою й безпекою зумовлює збереження індивідуальності, унікальності та автономності людини. Ця гармонійність дає змогу не втратити єдність із соціумом і найближчим оточенням.

У праці “Мистецтво любові” Е. Фром зазначав, що розвиток позитивної свободи в становленні особистості здійснюється через любов та працю. У природі людини закладено життєво важливі потреби – свободу й безпеку. Узаємодія людей у соціумі, за Е. Фромом, створює п’ять типів характеру. Серед них чотири мають непродуктивний характер: рецептивні, експлуатуючі, накопичувальні, ринкові. П’ятий тип характеру є продуктивним, він відображає ідеальний розвиток людини. Соціально-продуктивному типові властиві позитивні та корисні вчинки, незалежне, творче спокійне мислення, чесна й любляча поведінка [8].

Переважаання в суспільстві продуктивного типу створить гуманістичне суспільство, що функціонуватиме на засадах толерантності та

може бути створене за умови втілення соціальної реформи. За Е. Фромом, досконале суспільство – це суспільство, у якому задовольнятимуться основні потреби людини. Таким чином, існування й установлення толерантних і продуктивних особистостей у суспільстві можливе за умови задоволення базових потреб людини. Отже, важливою детермінантою становлення толерантності є мотиваційна сфера особистості, адже задоволення потреб особистості створює позитивний емоційний супровід, що виражається через продуктивний стиль життя й, відповідно, толерантне ставлення до оточення [6–8].

Як бачимо, погляди на природу толерантності в багатьох учених збігаються. Так, до релевантного поля поняття толерантності належить відсутність агресивної поведінки (А. Бандура, Т. Адорно), свобода (Е. Фром і Г. Олпорт), емпатія (Г. Олпорта та К. Роджерс). Водночас існують і суперечності в цих поглядах. Так, за Г. Олпортом, причиною толерантної поведінки є дисбаланс між “Я-реальним” і “Я-ідеальним”, тоді як за К. Роджерсом такий дисбаланс породжує радше інтолерантну поведінку, ніж толерантну. Водночас погляди всіх учених збігаються в тому, що толерантність є важливою особистісною рисою, властивістю, ознакою, яка породжується як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками й виявляється в емпатійному, терпимому ставленні до інших.

Схильність особистості до антидемократичної пропаганди, що властива, за Т. Адорно, авторитарному типові особистості та зіставляється з рівнем антисемітизму й етноцентризму без конкретизації меншин та актуальних політико-економічних проблем, визначалися за допомогою методики “Шкала фашизму” Т. Адорно й інших [4]. Доцільність використання цієї методики пояснюється тим, що, як зазначалось у теоретичному аналізі проблеми, авторитарна особистість (Т. Адорно, Г. Олпорт, Е. Фром) є крайньою вираженою протилежністю до толерантної, зокрема етнічно толерантної особистості. Досліджуваним пропонується 28 тверджень, на які вони повинні дати одну із семи відповідей, що оцінюються за 7-бальною шкалою: повністю не згідний – 1; не згідний – 2; майже не згідний – 3; важко сказати – 4; майже згідний – 5; згідний – 6; цілком згідний – 7. За отриманими результатами визначається ступінь схильності до антидемократичної пропаганди: 28–70 балів – низький, 71–154 – середній, 155–196 – сильний.

Етнічно толерантна особистість, на думку Т. Адорно, є прямою протилежністю авторитарному типу особистості, котрому притаманна схильність до антидемократичної пропаганди. Аналіз результатів діагностики студентів за шкалами фашизму Т. Адорно та інших дав змогу встановити такий відсотковий розподіл студентів відповідно до ступеня вираження антидемократичних настроїв (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних відповідно до схильності до антидемократичної ідеології (%)

Ступінь вираження	Питома вага студентів
Низький	0
Середній	96,34
Високий	3,66
Разом	100

Як зазначено в таблиці, більшість студентів має середній ступінь вираження схильності до антидемократичної ідеології, натомість незначна кількість студентів може характеризуватися з позиції авторитарного типу особистості. Важливим у запропонованих шкалах є відсутність конкретизації національної чи етнічної групи. Відтак, антидемократичні погляди зумовлені не конкретним об'єктом, на які вони спрямовані, а загальними настановленнями особистості загалом. Результати кількісного та якісного аналізу отриманих даних дали змогу встановити відсотковий розподіл студентів відповідно до різних параметрів авторитарної особистості.

Параметр консерватизму виявили 19,1 % опитуваних, що характеризує їх як таких, для яких цінності є дуже стійкими й важко піддаються будь-якій зміні. Ураховуючи юнацький вік студентства, який є доволі сенситивним щодо впливу ззовні на особистісні ціннісні конструкти, можна сказати, що цей відсоток є доволі значним. Параметр – авторитарне підкорення – виявлено в 11,3 % досліджуваних, що свідчить про їхнє некритичне прагнення до підкорення авторитетам, потребу в сильному лідері, підкорення державній владі. Результати бесіди зі студентами засвідчили, що авторитетами для них є переважно представники родинного чи університетського кола, жоден студент не зазначив представника сучасної політичної сили, водночас згадувалися громадські діячі з історії України.

Параметр авторитарної агресії виявлено в 7,7 % опитуваних, що свідчить про наявність у них схильності до осуду й покарання людей, байдужих до традиційних цінностей, а також потребу в зовнішньому об'єкті для розрядки придушених агресивних імпульсів. 3,4 % опитуваних зазначили твердження, які стосуються параметра – анти-інтроцепції, що означає неприйняття всього суб'єктивного, творчого, придушення творчої уяви та фантазії, страх втрати самоконтролю й надання переваги об'єктивній реальності. Близько 4 % студентів виявили параметр забобонності та стереотипізації: марновірство в містичне, надлишковий фаталізм, покладання відповідальності на зовнішні сили, ригідність мислення, що, зі свого боку, формує пасивність особистості.

Комплекс влади як параметр авторитарної особистості відзначили 2,9 % опитуваних, що характеризує їхнє мислення в таких категоріях, як панування–підкорення, сильний–слабкий, провідник/вождь–послідовники, а також надлишкову демонстрацію своєї сили й твердості характеру. Близько 2 % опитуваних виявили параметр цинізму та деструктивності, що означає загальну ворожість і розгляд негативного ставлення до чужинців як норму. Параметр проєктивності, що виражає схильність вірити в те, що світ є злим, небезпечним, оскільки неусвідомлені інстинкти проєктуються на соціальний і фізичний світ, було помічено у відповідях 2,7 % студентів. Надлишкова зацікавленість сексуальним життям спостерігалась у відповідях 3,8 % студентів, що, за Т. Адорно, є одним із параметрів авторитарної особистості.

Таким чином, кожен із зазначених параметрів отримав (хоча й неяскраве) вираження в досліджуваних студентів, що знижує в них прояви етнічної толерантності. Результати кореляційного аналізу (коефіцієнт Пірсона) показників етнічної толерантності й загального показника схильності до антидемократичної пропаганди свідчить про наявність негативного зв'язку ($r = -0,174$, $p < 0,05$). Отже, важливим є створення відповідних умов для формування етнічної толерантності, що приведе й до зменшення антидемократичних проявів та вияву авторитарності особистості.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз результатів емпіричного дослідження етнічної толерантності свідчить про доцільність та необхідність утілення в життя розробленої нами

відповідної програми, спрямованої на формування етнічної толерантності студентів, урахувуючи цілісну особистість у сукупності мотиваційної, пізнавальної й емоційної сфер [2]. Тому програма формувального впливу в нашому дослідженні спрямовується на розвиток етнічно толерантної особистості студентів у тісній взаємодії виділених нами компонентів: когнітивного, афективного та конативного.

Література

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Адорно Т. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Кихтюк О. В. Експериментальна програма з формування етнічної толерантності у студентської молоді / О. В. Кихтюк // Соціальна психологія. – К. : Вид-во Укр. центру політичного менеджменту. – 2010. – № 1. – С. 152–161.
3. Олпорт Г. Личность в психологии / Олпорт Г. – М. : КСП ; СПб. : Ювента, 1999. – 345 с.
4. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
5. Социальная психология / под ред. С. Московичи ; [пер. с фр. Т. Смолянская]. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с. : ил. – (Мастера психологии).
6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; [пер. с нем. Э. М. Телятникова]. – М. : ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. – 672 с. – (Классики зарубежной психологии).
7. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя / Эрих Фромм. – М. : Изида, 2004. – 399 с.
8. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм ; [пер. с англ.] ; под ред. Д. А. Леонтьева – СПб. : Азбука-классика, 2006. – 224 с.